Memorie şi locuri: prezenţa toponimelor în frazeologia românească

Monica COCA
Universitatea „Ştefan cel Mare" din Suceava
monicabilauca@yahoo.com

Résumé: L'article vise à illustrer les implications linguistiques et pragmastylistiques de l'utilisation des phraséologismes contenant des noms de lieux dans le discours répété et dans le discours publique. Nous avons analysé des toponymes roumains et étrangers présents dans des expressions, des proverbes, des clichés internationaux, dans la forme canonique et dans la forme modifiée, tels qu'ils apparaissent dans la collection de proverbes de Iuliu Zanne et dans les publications *Academia Cațavencu* et *Jupânu*.
Notre investigation a révélé le fait que les toponymes, par leur symbolisme, imposent le sens positive ou negative à la structure et illustre en même temps, la nécessité d'avoir une expression raffinée. Dans le cas des phraséologismes modifié, leur présence est tout simplement ludique.
Mots clé: *toponymes, phraséologismes, discours répété, discours publique, ludique.*

Iorgu Iordan atrăgea atenţia în lucrarea sa, *Toponimia românească*, asupra faptul că „numele de locuri ale unei regiuni oarecare pot fi studiate din diverse puncte de vedere, după preocupările celui care le cercetează. Modul prin care iau ele naştere, precum şi prin rolul pe care îl joacă în viaţa unui popor interesează deopotrivă pe geograf, pe istoric, pe etnolog şi pe lingvist. Aşa se face că toţi aceşti specialişti s-au simţit şi continuă să se simtă atraşi de toponime în sensul larg al cuvântului" [Iordan, 1963: 1]. În spaţiul românesc, interesul pentru investigarea numelor de locuri a reprezentat o constantă în rândul specialiştilor începând cu prima jumătate a secolului al XIX-lea, studiul lingvistic al toponimiei, pus de obicei în relaţie cu istoria, fiind ilustrat în lucrări importante semnate de nume precum N. Densusianu (1911), Vasile Bogrea (1920), Sextil Puşcariu (1930), Iorgu Iordan (1963), Marius Sala (1960), Emil Petrovici, George Ivănescu (1969), Dragoş Moldovanu (1981) ş.a.

Multiplelor perspective lingvistice de investigare a toponimelor (etimologică, morfologică, sintactică) li s-ar putea adăuga şi o analiză din punct de vedere lexical, la nivelul semnificaţiilor dezvoltate în structuri fixe, care ar putea contribui la fixarea şi consolidarea „cronologiei unor fenomene lingvistice şi istorice" [Toma, 2015:75]. Astfel, pornind de la aprecierea Mihaelei Munteanu Siserman, potrivit căreia „specificitatea unei limbi se situează la nivel frazeologic, în care expresiile (cvasi)fixe «traduc» un anume mod de asumare a extraverbalului, de raportare la realitate" [Munteanu Siserman, 2015: 208-209], lucrarea de faţă supune unei analize semantico-pragmatice proverbe şi expresii româneşti care au în structură nume de locuri româneşti şi străine adunate de Iuliu Zanne în lucrarea *Proverbele românilor* şi în alte lucrări de profil.

BDD-A28560 © 2018 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 17:00:01 UTC)

Ca o apreciere generală, se poate observa faptul că cele mai multe toponime motivează semantic frazeologismul, impunând conotaţii pozitive sau negative structurii, în funcţie de simbolistica termenului. Astfel, de cea mai bună reprezentare frazeologică se numără toponimul *Bucureşti*, iar semnificaţiile, cele mai multe marcate pozitiv, vizează prestigiul, beneficiile, dar şi dezavantajele materiale conferite de viaţa în capitală: *Bucureşti, Bucureşti/ Punga scutureşti/ sau Bucurească/ Unde punga tot goleaşcă* [Zanne, vol. VI: 21] „reprezintă o vorbă spusă de ţigani şi arată cât de scumpă este viaţa la Bucureşti"; *Cel ce nu vede Bucureşti şi nu încalecă cal alb, nu ştie ce e frumos în lumea asta* [Zanne, vol. VI: 21] „arată cât este de frumos acest oraş"; *Cu cei bun să mi-o hrăneşti:/ Cu vin vechi de la Piteşti,/ Cu pâine de la Ploieşti, Cu haine din Bucureşti*" [Zanne, vol. VI: 22] „arată produsele cele mai bune din aceste trei oraşe"; *La Bucureşti şi câinii umblă cu covrigi în coadă* [Zanne, vol. VI: 21] „este o ironie la adresa persoanelor care pleacă să-şi caute un loc de muncă acolo"; *Ştie mai bine d-lui că vine de la Bucureşti* „se spune atunci când o persoană afirmă un lucru pe care ceilalţi nu îl cred" [Zanne, vol. VI: 21].

În acelaşi registru de utilizare, cu trimitere directă la trăsăturile locului, se încadrează şi structuri în care sunt antrenate şi hidronime: *La Abrud, unde-i aurul cel mult* [Zanne, vol. VI: 1], unde numele *Abrud* este dat în Transilvania unui afluent aflat de-a dreapta Arieşului, pe malurile căruia e aşezat oraşul Abrud.; *Dâmboviţa apă dulce/ Cine-o be nu se mai duce sau Dâmboviţa apă rece/ Cine-o be de dor îi trece* [Zanne, VI: 76] „arată bogăţia Ţării Româneşti, însemnând că un străin care se duce acolo nu vrea să mai plece, ci doreşte să se îndulcească din ea", *a veni cu pluta pe Bistriţa*, *cât e Prutul şi pământul.*

Marcate negativ, alte expresii completează seria frazeologismelor construite în jurul simbolisticii spaţiului, în care se remarcă trecerea substantivului propriu în clasa substantivelor comune: *a spune braşoave* „a spune poveşti, minciuni şi a înşela" [Zanne, vol. I: 32], cu referire la negustorii braşoveni care, încercând să-şi vândă marfa, exageau sau minţeau; *a-şi găsi bacâul* „se spune atunci când cineva a dat peste o problemă de care nu a ştiut să se ferească" [Zanne, vol. VI: 3]. Pentru Stelian Dumistrăcel, expresia, care „evocă prestigiul vameşilor (mai mult decât exigenţi) de la Bacău, ce provocau negustorilor şi călătorilor neplăceri" [Dumistrăcel, 2001: 39] ridică probleme în privinţa etimologiei frazeologice, care pare a fi multiplă, argumentele invocate, referitoare la explicaţiile propuse de Al. Cihac şi, ulterior, de A. Philippide, trimiţând spre etimonul magh. bakó 'călău'; *a sta buzăŭ* „a sta bosumflat, îmbufnat" (DEX); *(Se fură) ca-n codrul Vlăsiei*, cu trimitere la perioada când negustorii erau prădaţi în momentul când traversau Codrii Vlăsiei, care acopereau câmpia Bucureştilor.

Un caz posibil de etimologie multiplă îl întâlnim şi în expresia *De aud câinii în Giurgiu* [Zanne, vol. VI: 126], pentru care Zanne glosează „se spune când cineva a primit o palmă peste obraz". Originea acestei izolări care „conservă exagerarea celui care, rostind aceste vorbe ameninţătoare, se crede capabil să dea lovituri atât de iscusite, încât să-i facă celuilalt un auz ieşit din comun" ridică, după Cristinel Munteanu, mai multe dificultăţi etimologice, cu posibilitatea de a „asista la unele interferenţe" [Munteanu, 2013: 57]: fie face trimitere la căţelul pământului, care scoate un sunet strident, fie face referire la oronimul Giurgiu, munte la poalele căruia ar fi putut fi auziţi din depărtare câinii ciobanilor sau, cel mai sigur, este vorba de toponimul Giurgiu, oraş de la Dunăre, unde termenul *câine* poate face referire la turci, după consemnările lui Ion Neculce.

De o bună reprezentare frazeologică se bucură şi structuri care conţin hidronimul *Dunăre*, în care unele semnificaţii au cunoscut un proces de metaforizare: *Înşiră de pe apa* [Zanne, vol. VI: 105] „lucruri de necrezut"; *Numai Dunărea ştia/Câte ţara suferea* [Zanne, vol. VI: 105] „arată cât de mari erau suferinţele românilor în trecut"; *Dunărea e mare, însă câteodată scade foarte mult* [Zanne, vol. VI: 105] „se zice de cineva care se îmbogăţeşte, dar tot poate să ajungă sărac şi invers"; *A se face Dunăre sau A se face Dunăre turbată* [Zanne, vol. VI:

BDD-A28560 © 2018 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 17:00:01 UTC)

107] „a se supăra foarte tare", *Strigă de la munte să-l audă de la Dunăre* „se spune despre cineva care vorbeşte foarte tare", *a căra apă-n Dunăre* „a face o acţiune inutilă" (DEX).

Alteori, prezenţa toponimului serveşte în mod direct sau indirect pentru caracterizarea unei persoane, descrierea sau calificarea unei situaţii: *A fi voinic de Mehedinţi* „un om puternic care nu se teme de nimeni şi de nimic" [Zanne, vol. VI: 201]; *Avocat de Târgovişte* „avocat prost" [Zanne, vol. VI: 404]; *A-i da gură de Târgovişte* „a-l certa pe cineva cu cuvinte aspre" [Zanne, vol. VI: 403]; *De-ar fi Oltul cât de adânc, tot o să trec să mă duc* „proverbul se referă la o persoană se hotărăşte să facă un lucru foarte greu şi nu renunţă indiferent de situaţie" [Zanne, vol. VI: 243]; *Azi aici, mâini la Focşani/Poimâini la Botoşani* „se spune despre o persoană nestatornică, care călătoreşte foarte mult, dar nu îşi stabileşte un domiciu" [Zanne, vol. VI: 116]; *Lacomului nu-i ajunge, Oltu-n gură de i-ar curge; A nu te spăla cu tot Prutul (toată apa Sucevei)* „a greşi foarte mult faţă de cineva, încât să nu existe nicio formă de iertare", cu trimitere la ritualul de iertare a păcatelor prin cufundarea în apă la botez; *La Caracal s-a răsturnat carul cu proşti*[1], expresie *copie a realităţii* (termen propus de Stelian Dumistrăcel), unde Caracal este, după Ion Coja, oraşul în care s-ar fi răsturnat căruţa cu participanţii la revoluţia de la 1848, care erau transportaţi de la Craiova la Bucureşti pentru a fi judecaţi.

Conotaţii ironice şi depreciative dezvoltă unele structuri ce conţin toponime în care identificăm, după cum observa Liviu Groza, că „sensurile elementelor alcătuitoare pot fi opace prin raportare la sensul întregii construcţii. În alte situaţii, sensul elementelor alcătuitoare este transparent în raport cu sensul întregii construcţii. Diferenţa opac – transparent poate face diferenţa între unele locuţiuni şi combinaţiile de cuvinte corespunzătoare interpretabile ca libere" [Grozam 2011: 52]: *a nimerit orbul Brăila* [Zanne, vol. VI: 114][2], cu varianta *Cu întrebarea a nimerit orbul Brăila* „se adresează acelora care sunt conduşi de noroc", cu trimitere la perioada când Brăila era cel mai important port al Ţării Româneşti, foarte cunoscut de toată lumea; *a o întoarce ca la Ploieşti*, formulă redusă faţă de cea iniţială *A o întoarce precum trenul la Ploieşti* „a fi nestatornic", cu referire la vremea când traseul Bucureşti – Predeal era străbătut de către tren prin gara din Ploieşti, unde locomotiva era mutată, iar trenul mergea pe o distanţă scurtă înapoi, creând agitaţie între pasageri; *a fi bun de dus la Balamuc (Mărcuţa, Socola),* unde Balamuc trimite la Malamuc, sat din judeţul Prahova, unde se afla un ospiciu în care erau trataţi alienaţii[3].

Manifestarea alterităţii negative poate fi exprimată şi prin antrenarea toponimelor în imprecaţii sau recomandări imperative: *Matca Oltului/Pe valea focului* [Zanne, vol. VI: 243] „frazeologismul reprezintă un blestem popular şi înseamnă un pericol mare"; *Să nu-ţi iei nevastă din Breaza şi cal de Comarnic*, unde referirea la cele două toponime este motivată de prestigul pe care l-au dobândit cele două locuri: Breaza – locul în care, din cauza existenţei unui centru militar, se aflau în oraş multe femei de moravuri uşoare, respectiv Comarnic, centru de întâlnire pentru caii de poştă, care erau obosiţi, uzaţi, nerecomandaţi pentru a fi achiziţionaţi.

Frazeologia românească ce cuprinde nume de locuri face referire şi la reprezentări ale altor spaţii lingvistice şi culturale, în care sunt valorizate anumite particularităţi (dimensiunea, prestigiul ş.a.): *Nu te juca cu Europa* [Zanne, vol. VI: 111] „acest frazeologism este un sfat: nu e bine să te măsori cu cineva care este mai mare şi mai puternic decât tine deoarece vei regreta"; *a fi tufă de Veneţia* „a fi prost, incapabil", sens depreciativ, chiar

[1] Ion Coja, *Cine au fost pasagerii din carul de se răsturnă la Caracal în 1848?*, în https://ioncoja.ro/cine-au-fost-pasagerii-din-carul-de-se-rasturna-la-caracal-in-1848/, accesat 27 iulie 2018.

[2] Expresie pentru care Stelian Dumistrăcel, *op. cit.*, p. 28-283, identifică o contaminare a termenilor în baza unei asemănări fonetice cu cuvântul german Brille „ochelari".

[3] A se vedea biografia expresiei la Stelian Dumistrăcel, „Lumea cuvântului: Balamucuri", în Lumina, 8 *septembrie*, 2007.

BDD-A28560 © 2018 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 17:00:01 UTC)

peiorativ, ce s-a dezvoltat în urma transferului de sens, lipsa vegetaţiei din zonă fiind asociată cu absenţa inteligenţei, priceperii etc.; *Zici că-i împăratul Chinei* „se spune la adresa unei persoane orgolioase, arogant", sinonimă cu expresia *a se purta precum califul din Bagdad*; *A se duce la Odesa* „expresie peiorativă, la adresa celor care sunt interesaţi de o problemă care nu ar trebui să intre în sfera lor de interes", cu referire la perioada când Odesa era locul necunoscut în care mergeau soldaţii în război; *a-i trage cuiva ca la Sevastopol* „a critica, a ofensa, a batjocori", unde conotaţiile negative rezultă din semnificaţiile toponimului Sevastopol, locul în care şi-au pierdut viaţa mulţi soldaţi români în timpul celui de-al doilea război mondial; *Când tragi clopotele în Hotin, se aude-n Ismail* [Zanne, vol. VI: 153], sinonimă cu structurile *Bate toba la Craiova, de s-aude în Moldova*, *Strigă de la munte să-l audă de la Dunărei,* expresii care se folosesc la adresa celor care vorbesc tare sau bârfesc; *a merge la Canossa* „a accepta o umilinţă", cu trimitere la umilinţa prin care a trecut împăratul Henrich al V-lea la Canossa, care a fost nevoit să ceară papei Grigore al VI-lea iertare în genunchi; *a clădi castele în Spania* „a alerga după iluzii".

O serie de clişee internaţionale, reperabile la nivel formal prin prezenţa unui nume propriu, conţin, de cele mai multe ori toponime de notorietate: *Toate drumurile duc la Roma* „toate variantele de rezolvare conduc spre acelaşi rezultat", cu referire la perioada de glorie a Imperiului Roman, când arterele de transport se întâlneau la Roma; *E ceva putred în Danemarca*, cu sensul că „ceva nu merge bine", expresie care reprezintă un vers din tragedia Hamlet (Actul 1, scena 4), de Wiliam Shakespeare, ce redă vorbele rostite de un ofiţer la apariţia umbrei tatălui lui Hamlet; *a descoperi America* „a descoperi ceva neaşteptat", *turnul (lui) Babel* „turn gigantic pe care urmaşii lui Noe au vrut să-l înalţe până la cer. [...]. Simbolul confuziei" (DEX), *drumul Damascului* „revelaţii esenţiale, în măsură să schimbe destine" (DEX), cu trimitere la Saul, care l-a descoperit pe Dumnezeu în drum spre Damasc[4]; *a trece Rubiconul* „a lua o hotărâre îndrăzneaţă şi irevocabilă" (DEX).

Intenţii satirice şi stilistice mărturisite pot fi urmărite în jocurile de limbaj din titlurile „contrafăcute" şi „refăcute", din revista satirică Academia Caţavencu şi în replica locală intitulată *Jupânu'* care au la bază forme canonice care aparţin mai multor categorii de discurs, unde apar antrenate şi toponime. Între acestea, recunoaştem: *expresii colocviale - C-o fală-n Arad şi cu una în Moraviţa* [A. C., nr. 37, 2010: 2], faţă de „a fi cu o falcă-n cer şi una-n pământ"; *versuri din literatura populară şi din autori cunoscuţi*: *- Ardealul, Ardealul, Ardealul, ne cheamă, la carne cu frunze şi flori* [A. C., nr. 8, 2011: 16], faţă de „Ardealul, Ardealul, Ardealul ne cheamă, la arme cu frunze şi flori" (din cântecul „Treceţi, batalioane române, Carpaţii"), *Pe Bistriţa în jos/ Pe-un fost mai frumos* [A. C., nr. 41, 2006: 12], faţă de „Pe Argeş în gios/ Pe un mal frumos" („Monastirea Argeşului"), *A fost odată-n Bucureşti/A fost ca niciodată/ Din rude mari, din Humuleşti/ O dansatoare fată*… [A. C., nr. 19, 2001: 15], faţă de „A fost odată ca-n poveşti/ A fost ca niciodată/ Din rude mari împărăteşti,/ O prea frumoasă fată." (Mihai Eminescu, Luceafărul); *versuri din cântece cunoscute - Trandafir de la Moldova, te-aş iubi, dar nu face testul* [A.C., nr. 46, 2001: 6], „Trandafir de la Moldova, te-aş iubi, dar nu ştiu vorba. („Trandafir de la Moldova"); *proverbe - Cine Rădăuţi la urmă, râde mai bine* [A.C., nr. 20, 2008: 18]. faţă de „Cine râde la urmă, râde mai bine"; *La Giurgiu, unde-i şpagă, nu-i tocmeală* [A. C., nr. 22, 2005: 7], în loc de „Unde-i lege, nu-i tocmeală", *La Galaţi nu iese furt fără foc* [A. C., nr. 14, 25] „ Foişorul de Foc"), faţă de „Nu iese fum fără foc", *Brânză dusă în burduf de*

[4] Pentru analiza expresiilor religioase, a se vedea Ioana David, „Manifestări ale sacrului şi profanului la nivelul structurilor fixe cu nume proprii", în Ovidiu Felecan, *Proceedings of iconn 4 (2017)*, p. 108-114, cf. www.diacronia.ro/indexing/details/V4387/pdf, Raluca Felicia Toma, *Cuvinte şi expresii biblice în limba română. O analiză retorico-stilistică*, Bucureşti, Editura Universitară, 2012.

BDD-A28560 © 2018 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 17:00:01 UTC)

Milișăuți („Jupânu"), faţă de „Brânză bună în burduf de câine", *sloganuri*: *Tabu în Timișoara. Mâine-n toată ţara* [A.C., nr. 9, 2003: 8], faţă de „Azi în Timişoara, mâine schimbăm ţara" [A.C., nr. 27, 2006: 3], faţă de „Azi în Timişoara, mâine-n toată ţara".

Evaluarea interacţiunii verbale prin prisma invocării în discurs a construcţiilor fixe, în cazul nostru a frazeologismelor care conţin nume de locuri, a condus la formularea câtorva observaţii. În primul rând, am observat că glosarul numelor de locuri prezente în frazeologisme cuprinde toponime simple, alcătuite dintr-un singur termen, şi au, cele mai multe, un referent în spaţiul real, făcând trimitere la unităţi teritoriale variabile ca întindere (Europa, China, Moldova, Bucureşti, Braşov, Ploieşti, Bacău, Veneţia, Bagdad ş.a.) sau la hidronime (Dunăre, Olt, Dâmboviţa ş.a.). Din punct de vedere pragmatic, invocarea lor în discurs evidenţiază nevoia vorbitorilor de a se exprima nuanţat, uneori chiar rafinat, fiind, din acest punct de vedere, de multe ori şi un indicator de măsurare a nivelului de cultură al utilizatorului.

În ceea ce priveşte contextele comunicative modificate ca rezultat al ingeniozităţii jurnalistice, reţinem faptul că acestea sunt utilizate cu intenţie parodică şi gravă în acelaşi timp, dar şi ludică, clasa designativă a toponimelor introduse, substituite, suprimate, de obicei în baza omofoniei sau a unei asemănări fonetice, fiind antrenată în enunţuri de obicei cu gratuitate ludică, fără a exclude şi o utilizare pragmastilistică. Prezenţa în discursul jurnalistic a acestor enunţuri, în care recunoaştem mărci ale oralităţii şi ale limbajului familar (în cazul expresiilor, proverbelor ş.a.), dar şi indici ai unei exprimări performante, în cazul versurilor, reflectă intenţia de a corija, prin intermediul unei intervenţii lingvistice dirijate şi asumate, acţiuni negative manifestate în spaţiul public.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Monografii:

Iordan, Iorgu, 1963. *Toponimia românească*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Dumistrăcel, Stelian, 2000. *Dicționar de expresii românești. Până-n pânzele albe,* Iași, Editura Institutul European.

Groza, Liviu, 2011. *Probleme de frazeologie*, Bucureşti, Editura Universităţii Bucureşti.

Munteanu, Cristinel, 2013. *Frazeologia românească. Formare și funcționare*, Iași, Editura Institutul European.

Munteanu Siserman, Mihaelei, 2015. *Nume și simțuri: corespondențe semantice în configurații denominative*, Cluj-Napoca, Editura Mega, Editura Argonaut.

Toma, Ion, 2015. *101 nume de locuri,* Bucureşti, Editura Humanitas.

Toma, Raluca Felicia, 2012. *Cuvinte și expresii biblice în limba română. O analiză retorico-stilistică*, Bucureşti, Editura Universitară.

Resurse web:

Coja, Ion, *Cine au fost pasagerii din carul de se răsturnă la Caracal în 1848?*, în https://ioncoja.ro/cine-au-fost-pasagerii-din-carul-de-se-rasturna-la-caracal-in-1848/, accesat 27 iulie 2018.

David, Ioana, 2017. „Manifestări ale sacrului şi profanului la nivelul structurilor fixe cu nume proprii", în Ovidiu Felecan, *Proceedings of iconn 4 (2017)*, p. 108-114, cf. www.diacronia.ro/indexing/details/V4387/pdf

Articole:

Dumistrăcel, Stelian, 2007. „Lumea cuvântului: Balamucuri", în *Lumina*, 8 septembrie.

BDD-A28560 © 2018 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 17:00:01 UTC)